

Pomorze – nasza mała ojczyzna

Pomorze – geneza nazwy

Pomorze jest jednym z historycznych regionów Polski. Pierwsze wzmianki o tej krainie pojawiły się we wczesnym średniowieczu. Nie wiemy, czy nazwę nadmorskim ziemiom nadali już zamieszkujący je Słowianie, czy Polanie, którzy podbili te tereny w X wieku. Pochodzenie tego słowa dość łatwo jednak wyjaśnić: określenie *Pomorze* wskazuje wszak kraj leżący nad morzem – przedrostek *po-* ma tutaj to samo znaczenie co cząstka *przy-*. W języku niemieckim, w którym zostały spisane pierwsze relacje dotyczące regionu, występuje zgermanizowana wersja słowiańskiego słowa – *Pommern*.

Co nazywa słowo Pomorze?

Gdy mówimy o Pomorzu, musimy pamiętać o pewnych rozbieżnościach związanych z nazwą tego regionu. Dla geografów Pomorze to jedna z krain leżących nad Morzem Bałtyckim; jej wschodnią granicę wyznacza dolny bieg Wisły, południową – rzeki Noteć i Warta, a zachodnią – nieregularna linia ciągnąca się od Odry do Reknicy w dzisiejszych Niemczech. Historycy dzielą tak określone terytorium na dwie krainy: Pomorze Gdańskie (Wschodnie) oraz Pomorze Zachodnie. Po II wojnie światowej najdalej na zachód wysunięta część Pomorza Zachodniego – Pomorze Przednie – znalazła się poza granicami Polski; dziś jest nadbałtyckim regionem niemieckim, znanym pod nazwą *Vorpommern*. W ciągu wieków skomplikowane były losy Pomorza Wschodniego, które wielokrotnie zmieniało przynależność państwową – w XIX wieku region ten był utożsamiany z niemiecką prowincją o nazwie Prusy Zachodnie, a po I wojnie światowej został wcielony do II Rzeczypospolitej jako województwo pomorskie. W dwudziestoleciu międzywojennym do Pomorza Gdańskiego zaczęto zaliczać także fragmenty sąsiednich krain historycznych: ziemi chełmińskiej i Kujaw – bliskość tych regionów wpłynęła na język mieszkańców, czego śladem jest dziś choćby słowo *jo*, używane w całej północno-zachodniej Polsce zamiast wyrazu *tak*. Niekiedy ziemie pomorskie, kujawskie i chełmińskie określane są zbiorczo jako Pomorze Nadwiślańskie – obejmuje ono dzisiejsze województwa kujawsko-pomorskie i pomorskie.

Współcześnie Pomorze powszechnie utożsamiane jest z województwem pomorskim, które obejmuje ponad 18 tysięcy km² i jest zamieszkane przez blisko 2,3 mln ludzi. Kaszuby stanowią ok. ¼ jego obszaru, jednak przynależność do kaszubskiej grupy regionalnej deklaruje zaledwie 10% mieszkańców województwa.

Mieszkańcy Pomorza

Po 1945 roku znaczna część Pomorza Zachodniego znalazła się w granicach Polski. Większość niemieckich mieszkańców regionu opuściła rodzinne ziemie – w domach pozostali jedynie nieliczni słowiańscy autochtoni (Kaszubi bytowscy, Krajniacy). Masowa migracja spowodowała przerwanie ciągłości demograficznej i kulturowej na tych terenach, dlatego gdy mówimy o tradycyjnej

kulturze, mamy na myśli przede wszystkim Pomorze Gdańskie. Obszar ten do dziś zamieszkuje wyraziste grupy etniczne: najbardziej rozpoznawalni Kaszubi, a prócz nich także Kociewiacy, Borowiacy, Krajniacy oraz rdzenna ludność Powiśla i ziemi chełmińskiej. Te autochtoniczne społeczności koegzystują na pomorskich ziemiach co najmniej od czasów krzyżackich, trudno jednak kategorycznie stwierdzić, czy już w średniowieczu można je było w sposób wyraźny wyodrębnić z nieodróżnioną masę lokalnych ludów słowiańskich. Najpewniej dopiero w okresie nowożytnym doszło do ukształtowania się – także pod względem językowym – dwóch największych społeczności tego regionu: wyrazistych Kaszubów i jeszcze słabo wówczas rozpoznawalnych mieszkańców dzisiejszego Kociewia.

Do dziś kontrowersje wywołuje problem pochodzenia niekaszubskich autochtonów. Popularny jest pogląd, że Kociewiacy, Borowiacy i Krajniacy są potomkami osadników z głębi Polski, którzy wyparli niegdyś Kaszubów z obszarów południowego Pomorza. Część naukowców, z Gerardem Labudą na czele, podział Pomorza Gdańskiego na dwie części, kaszubską i niekaszubską, wywodzi jeszcze z historycznych podziałów plemiennych. Kwestię tę jednak trudno rozstrzygnąć, brakuje nam bowiem wystarczającej wiedzy dotyczącej różnic kulturowych i językowych między poszczególnymi plemionami słowiańskimi oraz stosunków politycznych panujących na ziemiach pomorskich przed XI wiekiem.

Pierwsze pewne i należyte zweryfikowane informacje dotyczące funkcjonowania grup etniczno-regionalnych na Pomorzu przyniosły dopiero badania etnograficzne i językoznawcze zapoczątkowane w XIX wieku. Dowiodły one m.in., że cechą odróżniającą Kaszubów od innych autochtonów w regionie jest ich mowa. Kultura materialna i doświadczenia historyczne są bowiem w dużej mierze wspólne dla wszystkich Pomorzan znad Wisły, co nie zmienia faktu, że w przeciągu ostatnich dwóch stuleci każda z tych grup wykształciła oryginalną kulturę ludową, obejmującą różne dziedziny sztuki i rzemiosła: od haftu do muzyki, pieśni i tańców.

LITERATURA

- G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. I, Gdańsk 2006.
 J. Piskorski, *Pomorze plemienne. Historia – Archeologia – Językoznawstwo*, Poznań–Szczecin 2002.
 B. Sychta, *Kultura materialna Borów Tucholskich*, Gdańsk–Pelplin 1998.
 J. Szukalski, *Na Kaszubach*, Warszawa 1995.

CELE LEKCJI

UCZEŃ:

- poprawnie posługuje się terminami: *krajina historyczna*, *krajina geograficzna*, *województwo*, *autochtoni*, *grupy etniczno-regionalne*,
- określa granice Pomorza i wskazuje na mapie jego subregiony: Pomorze Gdańskie (Wschodnie), Pomorze Zachodnie oraz Pomorze Przednie,
- wyjaśnia, dlaczego autochtoniczne grupy słowiańskie przetrwały tylko na Pomorzu Gdańskim,
- pokazuje na mapie ziemie zamieszkiwane przez Kaszubów, Kociewiaków, Borowiaków oraz Krajniaków,
- wymienia wspólne elementy dziedzictwa kulturowego Pomorzan: budownictwo, podobne zwyczaje ludowe, elementy mowy, doświadczenia historyczne,
- omawia cechy wyróżniające Kaszubów spośród innych grup autochtonicznych.

METODY: wykład, dyskusja, rozmowa kierowana, burza mózgów, praca z mapą, praca z materiałem ilustracyjnym

FORMY PRACY: indywidualna, zbiorowa

ŚRODKI DYDAKTYCZNE: karta pracy, mapy Polski: fizyczna i administracyjna

PRZEBIEG LEKCJI

I. WPROWADZENIE DO TEMATU LEKCJI

1. Nauczyciel przedstawia cel lekcji: poznanie podstawowych informacji o Pomorzu i o autochtonicznych mieszkańcach tego regionu.
2. W trakcie burzy mózgów uczniowie ustalają, skąd pochodzi nazwa *Pomorze* i co ona oznacza.
3. Prowadzący wyjaśnia, czym różnią się krainy geograficzne od krain historycznych. Następnie tłumaczy, że Pomorze jest jedną z krain geograficznych w Europie Północnej, i prezentuje przebieg granic tego regionu na mapie fizycznej. Wskazuje także jego subregiony: leżące w Polsce Pomorze Gdańskie i Pomorze Zachodnie oraz niemieckie Pomorze Przednie.

II. SKĄD SIĘ WZIĄŁ PODZIAŁ NA REGIONY?

1. Nauczyciel krótko omawia podział Polski na krainy historyczne wynikający z dawnego podziału plemiennego i przedstawia Pomorze jako jedną z krain historycznych.
2. Prowadzący wyjaśnia, czym są województwa. Uczniowie wymieniają znane sobie województwa i próbują wyjaśnić genezę ich nazw. Zapisują w zeszycie nazwy trzech województw pomorskich.
3. Prowadzący prezentuje na mapie Pomorze jako krainę geograficzną, a wybrani uczniowie wskazują obszary województw kujawsko-pomorskiego i pomorskiego, które znajdują się poza granicami tego regionu.

III. KTO MIESZKA NA POMORZU?

1. Podczas swobodnej dyskusji uczestnicy zajęć wyjaśniają, dlaczego rdzenna pomorska ludność przetrwała do dzisiaj tylko na obszarze Pomorza Gdańskiego i co było przyczyną zerwania ciągłości demograficznej i kulturowej na Pomorzu Zachodnim. Najtrafniejsze wypowiedzi zostają zapisane w kartach pracy (zadanie 4.).
2. Uczniowie z pomocą nauczyciela wymieniają grupy regionalne, które sąsiadują z Kaszubami.
3. Prowadzący wprowadza terminy *autochtoni* i *grupa etniczno-regionalna*. Następnie wymienia grupy, których przedstawiciele uznawani są za rdzennych mieszkańców Pomorza: Kaszubów, Kociewiaków, Borowiaków i Krajniaków; omawia także teorie dotyczące pochodzenia tych mniejszości na ziemiach nadbałtyckich. Podkreśla, że autochtoniczność tych społeczności pozwala odróżnić ich członków np. od Niemców czy od polskiej ludności napływowej, która po II wojnie światowej zasiedliła tereny nadmorskie.
4. W trakcie burzy mózgów uczniowie wspólnie z nauczycielem wskazują różnice i podobieństwa między różnymi grupami Pomorzan. Najtrafniejsze spostrzeżenia zostają zapisane w zeszytach.
5. Na przykładzie skansenu we Wdzydzach nauczyciel prezentuje elementy wspólnej kultury materialnej Pomorza, kładąc nacisk na budownictwo.

IV. CZYM KASZUBI WYRÓŻNIAJĄ SIĘ SPOŚRÓD POMORZAN?

1. Podczas kolejnej burzy mózgów uczniowie próbują ustalić, jakie cechy wyróżniają Kaszubów spośród Pomorzan. Z pomocą nauczyciela wskazują na język, folklor oraz wybrane zwyczaje.

2. Uczestnicy zajęć utrwalają zdobyte na lekcji wiadomości w trakcie uzupełniania karty pracy: wymieniają najważniejsze miejscowości leżące w poszczególnych subregionach Pomorza (zadanie 1.), określają prawdziwość zdań dotyczących rodzimego regionu (zadanie 2.) oraz przyporządkowują odpowiednie opisy do nazw pomorskich grup autochtonicznych (zadanie 3.). Na zamieszczonych fotografiach rozpoznają charakterystyczne przykłady budownictwa kaszubskiego (zadanie 6.).

V. PODSUMOWANIE TEMATU

1. Nauczyciel przypomina uczniom, że wszyscy Kaszubi są Pomorzanie, choć nie wszyscy Pomorzanie to Kaszubi.
2. Podczas podsumowującej rozmowy kierowanej uczniowie wspólnie z nauczycielem poszukują odpowiedzi na następujące pytania:
  - Jakie są podobieństwa łącznie kulturę ludową Kaszubów z folklorem Kociewiaków, Boro-
wiaków i Krajniaków?*
  - Co odróżnia Kaszubów od innych pomorskich grup autochtonicznych?*

ZADANIE 1.

Uzupełnij tabelę odpowiednimi nazwami.

Miejscowości leżące na Pomorzu Zachodnim	Miejscowości znajdujące się na Pomorzu Wschodnim	Miejscowości położone na Pomorzu Przednim
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.

ZADANIE 2.

Wstaw literę *P* w kratki obok zdań prawdziwych, a literę *F* – przy zdaniach fałszywych. Następnie popraw zdania zawierające błędy.

- 1. Według większości historyków potomkami Słowian, którzy pierwotnie zamieszkiwali Pomorze, są Krajniacy.
- 2. Bieg Wisły wyznacza jedną z granic Pomorza.
- 3. Kaszubi są jedynymi rdzennymi mieszkańcami Pomorza.
- 4. Autochtonami nazywamy rdzennych mieszkańców danego regionu.
- 5. Na terenie dzisiejszych Niemiec znajduje się Pomorze Gdańskie.
- 6. Wszystkie pomorskie krainy historyczne znajdują się współcześnie w granicach województwa pomorskiego.
- 7. Południowymi sąsiadami Kaszubów są Kociewiacy.

Poprawione zdania:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ZADANIE 3.

Połącz nazwy pomorskich grup etniczno-regionalnych z odpowiednimi opisami.

Kociewiaczy ●	● Zamieszkują tereny na prawym brzegu Noteci, niedaleko Nakła, w zachodniej części województwa kujawsko-pomorskiego.
Kaszubi ●	● Żyją na lewym brzegu Wisły, na obszarze obejmującym okolice Świecia, Gniewu, Pelplina, Tczewa i Starogardu Gdańskiego.
Borowiaczy ●	● Tworzą najliczniejszą grupę rdzennej ludności na Pomorzu Gdańskim.
Krajniacy ●	● Mieszkają w okolicach Borów Tucholskich.

ZADANIE 4.

Odpowiedz na podane pytania.

- 1.** Dlaczego kaszubska społeczność przetrwała do XXI wieku tylko na Pomorzu Gdańskim? Co stało się z Kaszubami, którzy mieszkali niegdyś na Pomorzu Zachodnim?

.....

.....

.....

.....

.....

- 2.** Dlaczego po 1945 roku Pomorze Zachodnie opuściła większość dotychczasowych mieszkańców?

.....

.....

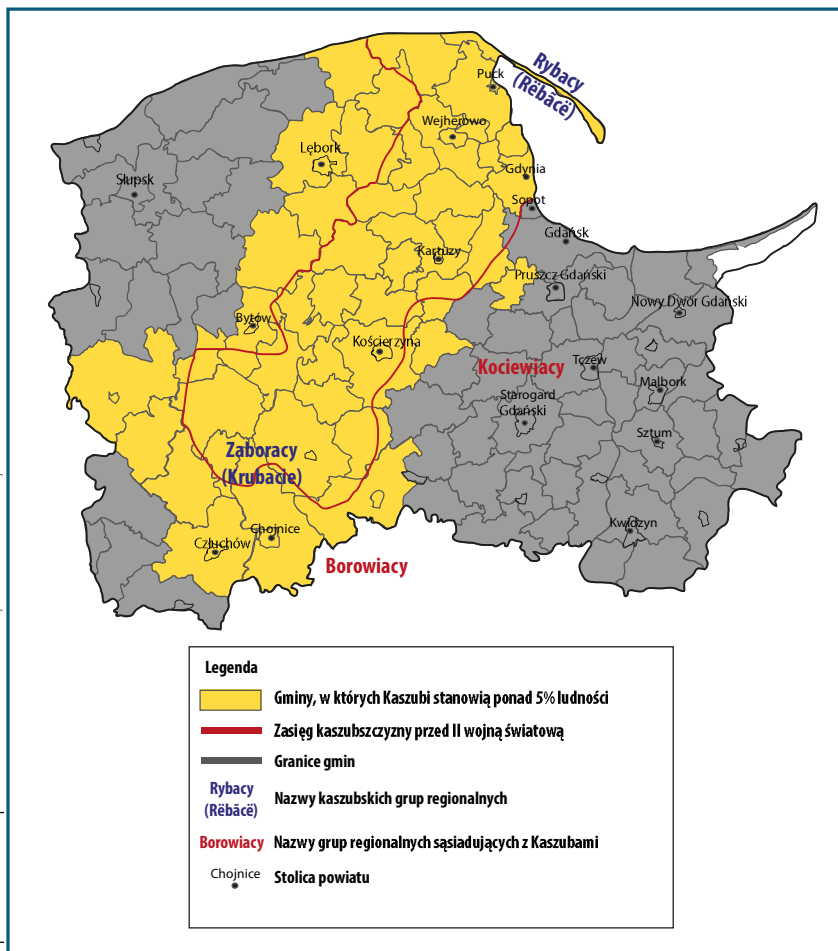
.....

ZADANIE 5.

Zapoznaj się z mapą na stronie obok i wykonaj polecenia.

- 1.** Wymień grupy regionalne sąsiadujące z Kaszubami.
- .....
- 2.** Zapisz nazwy trzech miejscowości leżących dziś na Kaszubach, które przed II wojną światową uważano za niekaszubskie.
- .....

Opracowano na podstawie: J. Szukalski, Na Kaszubach, Warszawa 1995.

Zasięg kaszubszczyzny na Pomorzu na przełomie XX i XXI wieku

ZADANIE 6.

Zamaluj kratki przy zdjęciach przedstawiających budynki charakterystyczne dla regionu kaszubskiego.

